

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕНДРОПАРКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

*М.О. Гричук, аспірантка**

Проведено ретроспективний аналіз створення та розвитку дендропарків Українського Полісся. Здійснено розподіл дослідних об'єктів за розташуванням, періодом створення, площею. Проаналізовано їхнє підпорядкування на сучасному етапі. Наведено результати аналізу інвентаризаційних даних та показано кількісну структуру дендрорізноманіття.

Дендропарки Полісся, природно-заповідний фонд, збереження біорізноманіття, історія створення дендропарків.

Одним із стратегічних пріоритетів сучасної світової екологічної політики є охорона біорізноманіття, що затверджено Конвенцією про біорізноманіття (1992), Пан'європейською стратегією збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995), багатьма іншими конвенціями і міжнародними програмними документами, головним завданням яких є призупинення стрімкого скорочення різноманітності рослин зокрема у критичних природно-географічних регіонах [7].

На думку багатьох вчених та експертів, за останні десятиліття в Україні на фоні глобального потепління на Землі загалом також формуються ознаки нового клімату. Інтенсивне зростання середньої річної температури повітря, може призвести до видозміни великої частини природно-кліматичного ландшафту нашої країни: місцями степ перетворюється на напівпустелю, а лісова зона замінюється лісостепою. Вітчизняні вчені нині вже констатують той факт, що не тільки деякі інтродуковані, а й навіть аборигенні деревні види вже не витримують поточних змін клімату [10]. У зв'язку з цим набуває актуальності збереження видового складу існуючих природних екосистем та введення в урбанізовані ландшафти видів, які мають більший ступінь екологічної пластичності.

Відомо, що, чим більше видове різноманіття, тим екологічна система стійкіша. Саме тому, значну роль у вирішенні зазначених проблем відіграють ботанічні сади та дендропарки, які є сприятливими осередками збереження великої кількості аборигенних та інтродукованих деревних видів, зокрема раритетних та господарсько-цінних видів. Близько 70 % дендропарків загальнодержавного значення, які нині є важливими центрами інтродукції та акліматизації рослин, були створені від середини XIX ст. до середини XX ст. [4]. З цієї точки зору можна стверджувати, що більшість деревних видів знаходяться у репродуктивному віці і можуть бути використані як маточні рослини.

* Науковий керівник – доктор сільськогосподарських наук, професор Н.О. Олексійченко

З метою розв'язання проблем збереження раритетної дендрофлори нині сформовано дендросозологічний каталог природно-заповідного фонду Лісостепу та досліджено заповідну дендросозофлору Степу України (Попович, 2011; Попович, 2013). За літературними даними видовий склад зони Українського Полісся налічує найменшу кількість видів деревних рослин порівняно з іншими зонами: близько 160 аборигенних та 650 інтродукованих видів, що становить 7 % та 28 % відповідно від загальної кількості видів дендрофлори України (Кохно, Курдюк, 1994). Відповідно до цього актуальним є дослідження дендросозофлори Полісся, осередками збереження якої на рівні із ботанічними садами та парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва є також і дендропарки.

На думку О. М. Байрак (2013), для оцінки сучасного стану дендропарків зокрема місцевого значення доцільно здійснювати комплексний моніторинг їх насаджень, переважна більшість яких особливо в зоні Українського Полісся мало досліджена [1, 9]. Враховуючи вищезазначене, набуває актуальності дослідження існуючого дендрологічного складу дендропарків Українського Полісся та їх територіальної організації з метою підвищення умов збереження біорізноманіття вказаної природної зони.

Мета досліджень – опрацювання законодавчої та нормативно-правової бази з організації дендропарків, аналіз літературних джерел щодо положення дендропарків Українського Полісся в загальній структурі дендропарків нашої держави, виконання ретроспективного аналізу їх створення та розвитку.

Матеріали та методика досліджень. Матеріалами для дослідження слугували письмові та картографічні матеріали. Із письмових матеріалів нами опрацьовано закони щодо природоохоронних територій України, Росії, Білорусії та Польщі, дані Міністерства екології та природних ресурсів України, літературні джерела та Інтернет-ресурси. Картографічними матеріалами в ході дослідження були фізико-географічна, адміністративна та супутникова карти України. Розподіл дендропарків за площею проводився згідно з класифікацією ботанічних садів І. Д. Родічкіна [8], періодом створення - відповідно до методики Н. О. Олексійченко та Н. В. Гатальської [11].

Результати досліджень. Лісова зона Полісся розташована на території не тільки України, а й охоплює територію Білорусії, а також частково заходить у межі Російської Федерації та Польщі. З цієї точки зору нами було проаналізовано місце дендропарків у структурі охоронних територій зазначених держав.

У класифікаційній структурі природоохоронних територій України дендропарки належать до об'єктів природно-заповідного фонду і за походженням належать до категорії штучно створених об'єктів [6]. На основі досліджень Н. Ю. Коник, А. А. Дзиби [5] нами виявлено, що відповідним законом Білорусії передбачається, що дендропарки належать до підкатегорії ботанічних пам'яток природи. В Росії дендропарки разом із ботанічними садами являють собою власне одну із категорій особливо

охоронних територій, а в Польщі законом визначені лише положення щодо ботанічного саду і взагалі не виділяється поняття дендропарку (чи арборетуму) окремо, а в літературних джерелах цієї держави дендропарк розглядається лише як особливий тип ботанічного саду [12].

На нашу думку, в Україні законодавство порівняно з іншими державами досить чітко дає визначення та розглядає статус дендропарків, як однієї з категорій природоохоронних територій [6]. Окрім того, у 2004 році в галузі заповідної справи розроблено ґрунтовні методичні рекомендації «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження проектів організації території дендрологічних парків». За останні кілька років Н. О. Олексійченко та Н. В. Гатальською розроблені критерії комплексної оцінки сучасного стану парків-пам'яток садово-паркового мистецтва дендрологічної цінності на прикладі об'єктів Лісостепової зони [11]. На основі проведеного аналізу літературних джерел виявлено, що нині відсутні чіткі критерії для надання відповідного адміністративного рангу дендропаркам, недостатньо розроблені підходи щодо зонування дендропарків, зокрема критеріїв для виділення заповідних зон та визначення оптимального рекреаційного навантаження по зонах.

За даними Міністерства екології та природних ресурсів України станом на 1.01.2014 в Україні налічується 58 дендропарків, серед яких 19 об'єктів загальнодержавного та 39 місцевого значення, тоді як у 2009 р. їх було 36 [1]. Для того, щоб виявити положення об'єктів дослідження в загальній структурі дендропарків України, нами було проведено загальний аналіз та виявлені особливості за розташуванням на території нашої держави, періодом створення, площею та власністю.

За природними умовами більшість дендропарків як загальнодержавного, так і місцевого значення знаходяться в зоні Лісостепу (80 %), тоді як по 10 % - у зонах Полісся та Степу. Найбільше дендропарків зареєстровано в Тернопільській та Івано-Франківській областях (по 9 об'єктів), невелика кількість у Житомирській, Закарпатській, Сумській, Хмельницькій, Чернівецькій, взагалі відсутні у Волинській, Донецькій, Луганській та Одеській областях [1, 4] (рис.1).

Найбільшу частку за площею в структурі дендропарків займають об'єкти малого розміру (до 30 га): серед дендропарків загальнодержавного значення їх частка становить 58 %, а серед місцевого – 92 %. Найбільшим дендропарком загальнодержавного значення є дендропарк «Олександрія» (405,8 га), а середніми за площею (30–100 га) - «Гермаківський» (56,0 га) та «Рудківський» (59,0 га).

Важливим соціальним фактором, який істотно впливає на стан території дендропарку, є підпорядкованість відповідним організаціям, які є землевласниками або землекористувачами [1]. Більшість дендропарків загальнодержавного значення України знаходиться у підпорядкуванні держлісгоспів (21 %), науково-дослідних установ (21 %) та університетів (16 %). Серед дендропарків місцевого значення 31 % об'єктів належить держлісгоспам, окрім того, значна частина – міським (10 %) та сільським

(8 %) радам, у приватній власності знаходиться близько 10 % дослідних об'єктів.

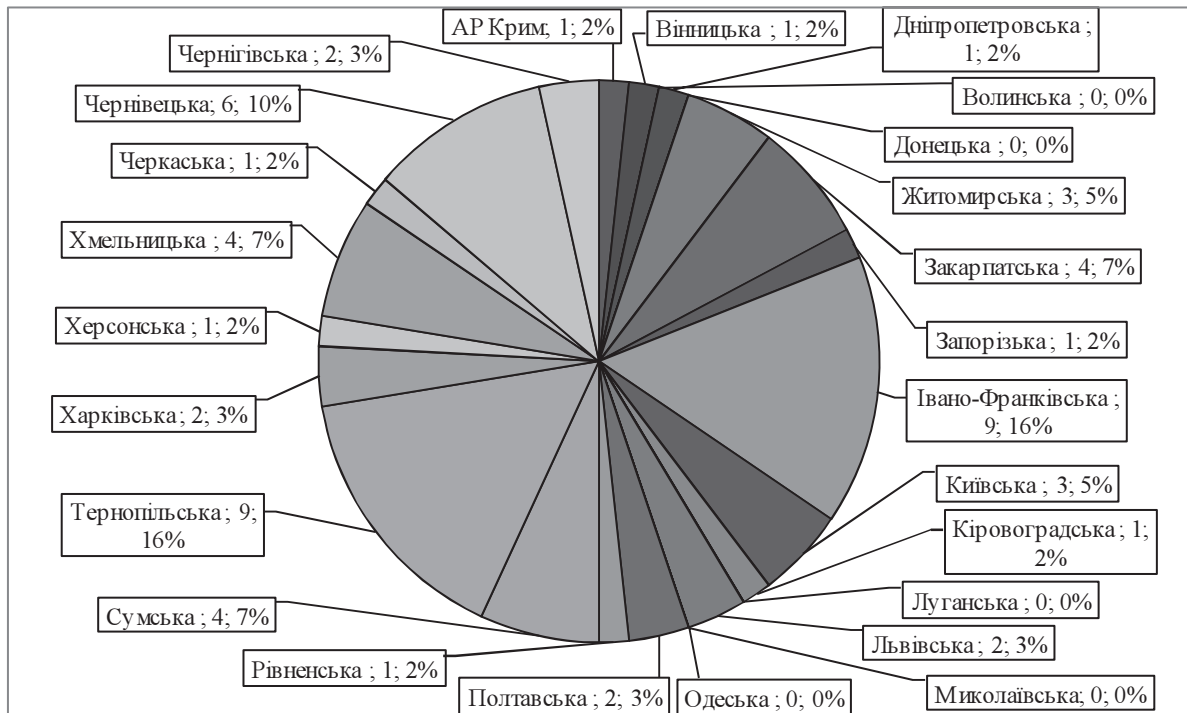

Рис. 1. Розподіл дендропарків України за адміністративним розташуванням

На основі ретроспективного аналізу створення дендропарків України нами виявлено, що найбільше дендропарків загальнодержавного та місцевого значення було закладено в період від середини ХХ ст. до 1991 р. (37 % та 54 % відповідно). Серед дендропарків загальнодержавного значення значну частку займають об'єкти, які були закладені в період від середини ХІХ ст. до 1917 р. (32 %): «Веселі Боковеньки» (1893), «Устимівський» (1893), «Асканія-Нова» (1887), «Сумський», «Сторожинецький» (1912), «Чернівецький» (кін. ХІХ ст.). Особливу категорію становлять дендропарки загальнодержавного значення, які були створені в період з кінця ХVІІІ ст. до середини ХІХ ст.: «Олександрія» (1788), «Оброшинський» (1730), «Софіївка» (1796), «Тростянець» (1834). Вказані дендропарки мають значну історико-культурну та природоохоронну цінність, оскільки вагому частку в їх дендрофлорі становлять багатовікові дерева, які потребують особливих заходів щодо їх збереження (рис. 2) [4].

На території Українського Полісся мають заповідний статус 6 дендропарків, з яких за адміністративним рангом 2 дендропарки загальнодержавного («Сирецький дендропарк» і «Дендрологічний парк Березнівського лісового коледжу») та 4 - місцевого значення («Гладковицький», «Еліта», «Пілява», «Юннатський») [3].

З восьми північних областей України, які розташовані в Українському Поліссі, дендропарки створені лише у трьох – Житомирській (3), Київській (2) та Рівненській (1) (див. таблицю).

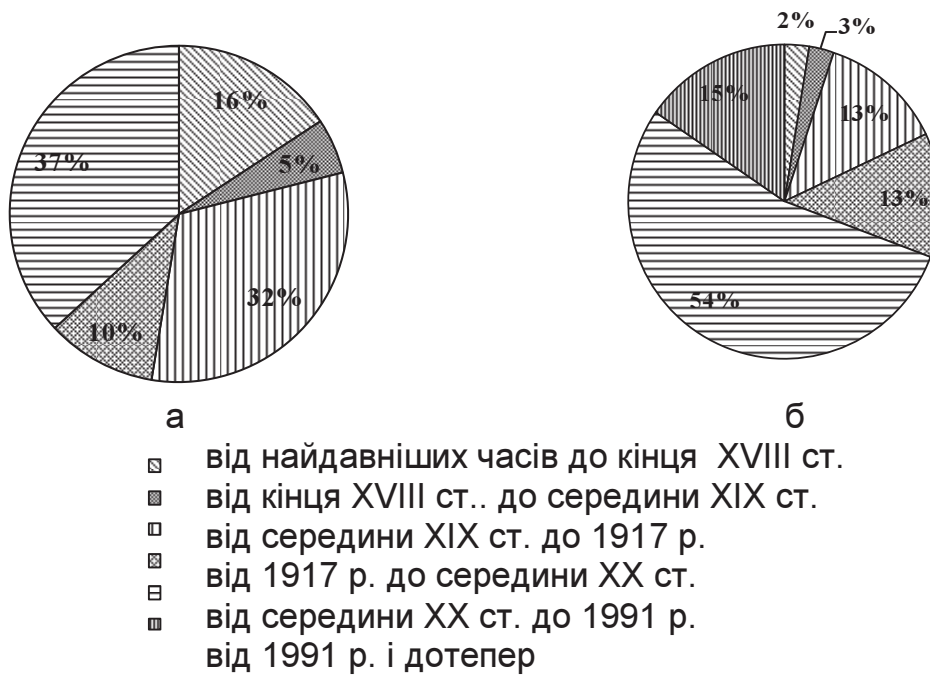

Рис. 2. Розподіл за періодом створення дендропарків України загальнодержавного (а) та місцевого (б) значення

Загальна характеристика дендропарків Українського Полісся

Назва дендропарку	Рік створення / затвердження заповідного статусу	Адміністративне розміщення (область)	Площа, га	Загальна кількість видів та форм, шт.
Дендропарки загальнодержавного значення				
«Сирецький дендропарк»	1949/1983	м. Київ	7,5	479
«Дендрологічний парк Березнівського лісового коледжу»	1979/1989	Рівненська	29,5	750
Дендропарки місцевого значення				
«Пілява»	2 пол. XIX ст. / 1967	Житомирська	6,1	75
«Гладковицький»	1957/1964	Житомирська	4,0	73
«Юннатський»	1957/2006	м. Київ	13,7	200
«Еліта»	1984/1988	Житомирська	4,8	300

За площею всі досліджувані об'єкти малі за розміром: найменшими дендропарками є «Гладковицький» (4,0 га), «Еліта» (4,8 га), трохи більшими «Пілява» (6,1 га), «Сирецький дендропарк» (7,5 га) та «Юннатський» (13,7 га), а найбільшим дендропарком Українського Полісся є «Дендрологічний парк Березнівського лісового коледжу» (29,5 га) (рис. 3).

Дендропарки Українського Полісся знаходяться у підпорядкуванні лісництв (2), дослідного господарства (1), навчального закладу (1),

еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (1), державної агрофірми (1).

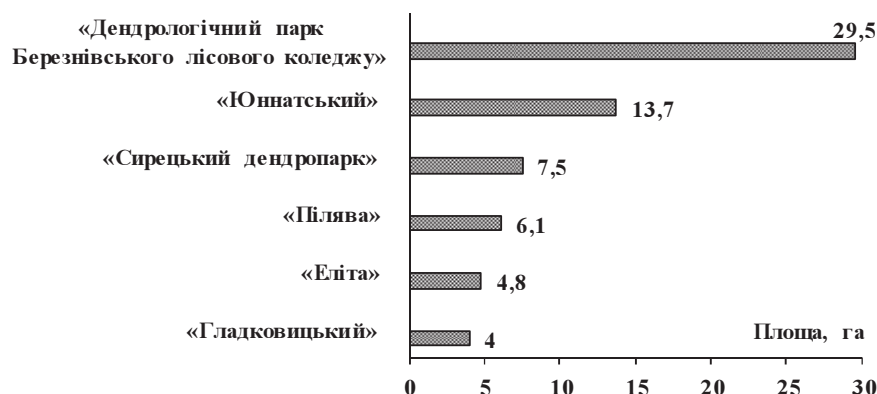

Рис. 3. Розподіл дендропарків Українського Полісся за площею

Колекції дендропарків Українського Полісся нараховують від 75 до 480 таксонів деревних рослин, серед яких є вікові насадження та значна кількість інтродуцентів. Найбагатші колекції деревних рослин представлені у «Дендрологічному парку Березнівського лісового коледжу» (понад 750 видів та форм) та «Сирецькому дендропарку» (479 видів), значно менші у дендропарках «Еліта» та «Юннатський» (200–300 видів та форм) (рис. 4) [2].

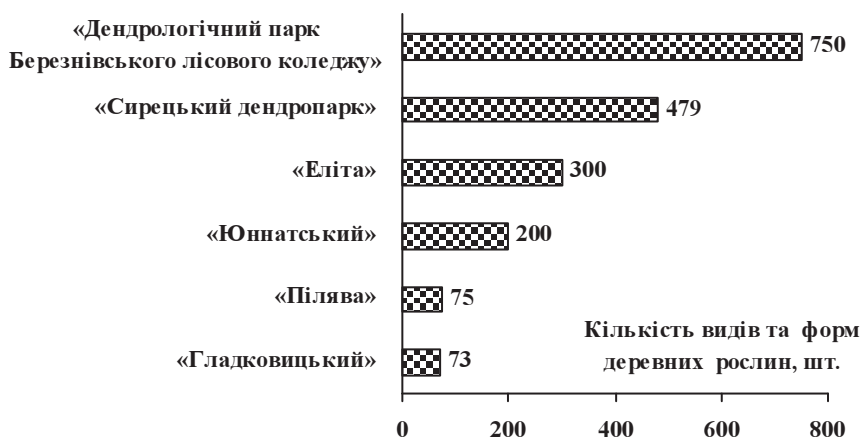

Рис. 4. Розподіл дендропарків Українського Полісся за кількістю деревних видів та форм

Варто зауважити, що під час опрацювання літературних джерел нами виявлені розбіжності щодо кількості видового складу, площі вищевказаних дендропарків, обмежені відомості про дендропарки зокрема Житомирського Полісся [9]. Проте є інформація щодо інших дендропарків, розташованих на території Українського Полісся, які на цей час не мають заповідного статусу: Клесівський дендропарк (Рівненська область), Крошнянський дендропарк та дендропарк Малинського лісо-технічного коледжу (Житомирська область). На територіях вищевказаних

парків розміщені цікаві колекції деревних рослин, тому вони потребують більш детального дослідження.

Висновки

1. На території Українського Полісся з 58 дендропарків України розташовано 6 дендропарків (10 %), з яких 2 - загальнодержавного («Сирецький дендропарк» і «Дендрологічний парк Березнівського лісового коледжу») та 4 - місцевого значення («Гладковицький», «Еліта», «Пілява», «Юннатський»). Переважна більшість досліджуваних об'єктів закладена та набула заповідного статусу у другій половині ХХ століття.

2. Видовий склад дендрофлори Українського Полісся представлений найменшою кількістю видів деревних рослин у порівнянні з іншими природними зонами нашої держави. Колекції дендропарків Українського Полісся мають вікові насадження та значну кількість інтродуцентів, тому потребують комплексного моніторингу насаджень, розроблення рекомендацій щодо виокремлення заповідних зон у межах дендропарків з метою ефективного збереження цінних екземплярів.

3. Нині в Україні відсутні чіткі критерії щодо надання відповідного адміністративного рангу дендропаркам, недостатньо розроблена законодавча база та методичні підходи щодо зонування дендропарків, зокрема критеріїв для виділення заповідних зон та визначення оптимального рекреаційного навантаження по зонах.

Список літератури

1. Байрак О. М. Дендропарки як об'єкти природно-заповідного фонду України / О. М. Байрак // Збереження та реконструкція ботанічних садів і дендропарків в умовах сталого розвитку: IV Міжнар. наук. конф., присв. 225-річчю дендрологічного парку «Олександрія», 23-26 вер. 2013 р. : матеріали конф. — Біла Церква, 2013. — Ч. 1. — С. 10–11.

2. Ботанічні сади та дендропарки / Державна служба заповідної справи Мінприроди України, Глобальний екологічний фонд, Програма розвитку ООН в Україні; [відп. ред.: Т. М. Черевченко, С. С. Волков ; упоряд. : В. В. Кваша, О. О. Семенова, Н. В. Чувікіна]. - К. : ТОВ "Майстерня книги", 2009. – 296 с.

3. Гричук М. О. До питання ретроспективного аналізу створення та розвитку дендропарків Українського Полісся / Гричук М.О. // Лісове і садово-паркове господарство ХХІ сторіччя: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: міжнар. наук. - практ. конф., 13-14 берез. 2014 р. : тези доп. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2014. – С. 122–123.

4. Гричук М.О. Структура дендропарків України / Гричук М.О. // Історико-культурні та природоохоронні аспекти збереження багатовікових дерев : міжнар. наук.-практ. конф., 23-26 жовт. 2013 р. : тези доп. – Київ-Чигирин, 2013 – С. 15–16.

5. Дзыба А.А. Особенности классификации природоохранных территорий Беларуси, Украины и России / А. А. Дзыба, Н. Ю. Конык // Лесной комплекс: состояние и перспективы развития : XII Междунар. науч.-техн. конф., 1 - 30 нояб. 2013 г., Брянск, БГИТА : материалы конф. [Электронный ресурс]. —2013. — 1 с. - Режим доступа: http://science-bsea.bgita.ru/2013/les_komp_2013/dsyba_osob.htm

6. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 № 2456-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
7. Заповідна дендросозофлора Степу України : монографія / [С. Ю. Попович, А. С. Власенко, Є. І. Берегута та ін.]; за ред. С. Ю. Поповича. — К. : ЦП «КОМПРИНТ», 2013. — 260 с.
8. Краткий справочник архитектора: Ландшафтная архитектура / [И. Д. Родичкин, Ю. А. Бондар, А. П. Вергунов и др.]. – К. : Будівельник, 1990. – 336 с.
9. Марков Ф. Ф. Природно-заповідні об'єкти Житомирського Полісся та їх сучасний стан / Ф. Ф. Марков, А. І. Гузій // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.17 - С. 55–59.
10. Олексійченко Н. О. Залежність початку цвітіння гарноквітучих кущів від кліматичних змін у районі міста Києва / Н.О. Олексійченко, Н. Ю. Бреус // Наукові праці Лісівничої академії наук України: НЛТУ України, 2013. – Вип. 11. — С. 126–129.
11. Олексійченко Н. О. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Центральнопридніпровської височинної області: монографія. Ч. 1 / Н. О. Олексійченко, Н. В. Гатальська. – К. : ЦП «КОМПРИНТ», 2012. – 145 с.
12. USTAWA z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody [Електронний ресурс]. — 2013. — 1 с. — Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/>

Проведен ретроспективний аналіз створення і розвитку дендропарків Українського Полісся. Осуществлено розподілення об'єктів дослідження по месторасположенню, периоду створення, площаді. Проаналізовано їх подчинення на сучасному етапі. Приведені результати аналізу інвентаризаційних даних і показана кількісна структура дендрорізноманітності.

Дендропарки Полісся, природно-заповідний фонд, збереження біорізноманітності, історія створення дендропарків.

The retrospective analysis of creation and development of the Ukrainian Polissya's dendrological parks have been fulfilled. The objects of research were classified by location, by period of establishment, by area and their current affiliation have been analyzed. The results of the analysis of inventory data and quantitative structure of dendrological diversity are shown.

Polissya's dendrological parks, the natural reserve fund, preservation of biodiversity, history of creation of dendrological parks.